

Воррен А. Коен

ТАКА Ж ДЕРЖАВА, ЯК УСІ ІНШІ
Стисла історія міжнародних відносин США

Переклад з англійської Петра Дениска

Дослідження американського історика Воррена А. Коена висвітлює міжнародні відносини США від кінця XVIII століття й до завершення президентства Барака Обами. Автор аналізує зміни в зовнішній політиці американської держави впродовж її історії, взаємозв'язок внутрішньої політики і зовнішньої, вплив американських президентів і високих посадовців на особливості зовнішньої політики США, відносини американської держави з різними країнами світу, її участь у подіях за кордоном і роль у системі міжнародних відносин. Велику увагу приділено XX століттю, насиченому значною кількістю перипетій у міжнародних відносинах.

ЗМІСТ

Передмова до українського видання.....	9
Вступ	11
Подяки.....	13
1 Створення держави.....	15
2 Небездоганний союз	20
3 Зростання імперської держави	29
4 Громадянська війна	37
5 Нова імперія	42
6 Тедді Рузвельт і велика боротьба за владу.....	57
7 Зробити світ безпечним для демократії.....	63
8 Світове лідерство	73
9 Франклін Рузвельт веде країну до війни	91
10 Початок холодної війни	105
11 Корейська війна як вирішальна мить.....	120
12 Нові лідери й нові арени	133
13 За крок від ядерної війни	151
14 В'єтнам і урок із самовпевненості великої держави.....	163
15 У пошуках послаблення напруги у відносинах	182
16 Рейганів сюрприз. На сцену виходить Горбачов ..	202
17 Новий світовий лад.....	219
18 Піднесення і крах Вулканів	251
19 Обіцянки Обами.....	275
Підсумкові думки.....	286

Про автора	291
Показчик імен	292

3. ЗРОСТАННЯ ІМПЕРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Роки між президентствами Джеймса Монро й Абрагама Лінкольна позначені значним розширенням американської території. Державний прапор Сполучених Штатів замайорів над більш ніж мільйоном додаткових квадратних миль. Левову частку тієї землі відібрано силою: чимало в Мексики, ще більше – в корінних американців. Лише жменьці американців було важко виправдати ці захоплення, адже більшість відчувала зневагу до мексиканців та індіанців, головню на расовому ґрунті. Чимало американців вірили, що їхня «очевидна доля» полягала в тому, щоби створити республіканську імперію, яка поширилася б на всю Північну Америку.

Вираз «очевидна доля» (*Manifest Destiny*), що його зазвичай приписують журналістові Джону Л. О'Саллівену, втілював романтичний націоналізм і був частиною стійкої віри в американську винятковість. Від початку Сполучені Штати виконували Божу волю, змінюючи світ за своїм образом і надаючи всім свободу й республіканізм. Концепція «очевидної долі» також відтворювала настанову, що її згодом назвали прийняттям «тягара білої людини»: даруванням цивілізації людям, яким пощастило менше, – зазвичай представникам інших рас, язичникам чи католикам. Характер виправдання, що завжди покликане було легітимізувати захоплення землі інших людей, змінювався. Корінних мешканців уважали інертними (як-от мексиканців) або ж звинувачували в тому, що вони використовують землю не так, як призначив Бог (індіанці, пеони, мисливці). Цю ідеологію, елементи якої дожили до XXI століття, повсюдно й щиро засвоювали в 1830-х, 1840-х і 1850-х роках. Однак жадібність, жага до землі, ресурсів і торговельних можливостей, як і ідеологія, гнали американців на захід до Тихого океану.

Кілька десятиліть до Громадянської війни у США були епохою, за якої піднесення могутності американської держави одразу впадало в око. Технічний прогрес, передусім залізниця й телеграф, об'єднав американців сталевими обручами й дав змогу їхнім лідерам керувати імперією, яка розквітала. У 1840-х роках американські кліпери домінували в океанській торгівлі, а в 1850-х до них приєдналися пароплави. Американські китобійні судна забезпечували більшу частину китового жиру, що горів у лампах по всьому світу. Великі європейські держави мусили розглядати Сполучені Штати як важливий чинник у своїх розрахунках. Китайські і японські еліти не одразу розпізнали цю нову силу в міжнародних відносинах, однак невдовзі їхню увагу привернули американські військові кораблі, передусім «чорні кораблі»¹ комодора Меттью Перрі, які забезпечили злам, що поклав край відносній ізоляції Японії.

А втім, одна значна проблема, яка розділяла країну й могла навіть знищити її, нікуди не поділася – це рабство. Скомпрометована вже батьками-засновниками на Конституційному конвенті, ця проблема, неминуче пов'язана зі способами експансії, знову зловісно постала в 1820 році.

1817 року Міссурійська територіальна асамблея звернулася до Конгресу з петицією про набуття статусу штату. Одразу ж постало питання щодо законності рабства на Території Міссурі. Коли Конгрес розглядав петицію від Міссурі, нью-йоркський конгресмен запропонував поправку, спрямовану на заборону рабства на території, яка претендує на те, щоби перетворитися на штат. Схожу спробу вчинили, намагаючись

¹ Японською «курофуне». Так у Японії називали кораблі західних держав, що прибували до країни в XVI–XIX століттях.

заборонити рабство на Території Арканзас. Обидві спроби зазнали невдачі, однак рух проти рабства не вщухав. Аби підтримати рівновагу між протиборчими групами в Сенаті, штат Мейн першим визнали «вільним штатом»², Міссурі – рабовласницьким штатом, а на Території Луїзіана рабство заборонили на північ від паралелі 36°30' – так званий Міссурійський компроміс 1820 року.

Надії на те, що рабство припинить бути рентабельним і ця проблема непомітно зникне, розвіяла надзвичайна важливість вирощування бавовни після винаходу бавовноочисної машини, що її тоді називали «котон-джин» (*cotton gin*). Бавовна перетворилася на найголовніше джерело національного багатства, збільшивши вартість рабів, які її збирали. Інститут рабства набув ще більшої ваги, а не втратив її.

Непокоячись, що входження ще одного рабовласницького штату може зруйнувати видимість національної єдності, Джон Квінсі Адамз і Ендрю Джексон, обидва палкі експансіоністи, почали опиратися спробам долучити Техас до території під американським прапором. Однак американців, що мігрували до Техасу на запрошення мексиканського уряду, невдовзі роздратували закони, які забороняли рабство, а також подальший вплив громадян Сполучених Штатів. 1836 року вони повстали й досягли успіху, утворивши Республіку Техас і наблизившись до набуття статусу одного зі Сполучених Штатів. Ані Джексон, ані Мартін ван Б'юрен, який став наступним президентом 1837 року, не хотіли наразитися на майже неминучу війну з Мексикою й конфлікти між різними групами в наявних штатах, тому Техас перебував за межами Сполучених Штатів до 1845 року.

На противагу виявленій Джексонем обачності щодо Техасу, його зовнішня політика узгоджувалася з агресивними діями, притаманними його кар'єрі у війську. Джексон вимагав поваги до Сполучених Штатів, він збільшив військово-морський флот, який мав демонструвати силу американської держави, а також захищати її інтереси на морі. Сприяючи міжнародній торгівлі, Джексон домогся відкриття Британської Вест-Індії та шукав торговельних угод і договорів на Середньому Сході й у Східній Азії. Саме за його президентства стався, мабуть, найперший випадок американської «дипломатії канонерок» (*gunboat diplomacy*) в Азії: винне у вчиненні злочину містечко на острові Суматра зрівняли із землею³.

Джексонова постійна зневага до індіанців була очевидною. Його адміністрація ігнорувала договори, що вимагали зберігати землю за різними племенами, і 1830 року він підписав Акт про виселення індіанців, що передбачав примусове виселення індіанців, які не схотіли «добровільно» покинути свої землі. Урешті-решт, за президентства Мартіна ван Б'юрена це стало за основу моторошної саги «стежина сліз», коли здебільшого вже асимільованих черокі витурили з їхніх домівок⁴.

Також тривали територіальні суперечки між Сполученими Штатами і Британією. З однієї такої незначної суперечки щодо кордону між штатом Мейн і Канадою спалахнула нетривала Арустукська війна 1838–1839 років, миттєво вгамована адміністрацією ван Б'юрена. Більшу вагу й потенціал для конфронтації мало визначення кордону між Канадою і Сполученими Штатами на тихоокеанському північному заході. До того ж сталося кілька інцидентів за участі американських кораблів, які образили національне его американців. Канадські вояки 1837 року підпалили корабель «Керолайн» у водах

² Free state – так до Громадянської війни у США іменували штати, де рабство заборонили.

³ Ідеться про містечко Куала-Бату, яке атакував фрегат військово-морських сил США «Потомак» у лютому 1832 року за те, що мешканці цього містечка пограбували американський торговельний корабель «Френдшип» і вбили частину його команди.

⁴ Trail of Tears – назва примусового переселення близько 60 тисяч індіанців п'яти племен (черокі, маскогі, семіноли, чикасо, чокто) з їхніх земель на південному сході США до резервації на захід від річки Міссісіпі. Переселення тривало від 1830-го до 1850 року, і на шляху до резервації або ж одразу після прибуття від хвороб і голоду померли тисячі індіанців.

Сполучених Штатів, а на борту корабля «Креол», що прямував з одного американського порту до іншого, збунтувалися раби, і коли вони 1841 року дісталися тим кораблем до порту Нассау⁵ на Багамських островах, їх відпустили на волю.

Деякі з цих прикросців, які поставили під сумнів крихку англо-американську дружбу, виправили в Договорі Вебстера–Ешбертона 1842 року, що визначив кордон між Мейном і Нью-Бранзвіком: спірну територію розділили на користь американців, а Вашингтон за схвалення цього компромісу заплатив Мейну й Массачусеттсу лише 150 тисяч доларів кожному з цих штатів. Державний секретар Деніел Вебстер прийняв неофіційне вибачення лорда Ешбертона за інцидент із кораблем «Керолайн». Хоча випадок із кораблем «Креол» і питання щодо поділу території Орегону не зникли з порядку денного, Джон Тайлер, президент США, на якого працював Вебстер, зосередив плани щодо розширення своєї країни на Техасі, Гаваїях і Китаї.

Тайлер охоче подав на розгляд до Сенату договір із Республікою Техас, що давав їй змогу приєднатися до Сполучених Штатів, однак Сенат проголосував проти ратифікації. Хоча техасці загравали з Британією здебільшого для того, щоб розбудити в американців запал, а на рабовласницькому півдні країни панувала міцна підтримка приєднання Техасу, проте Тайлер не міг знайти спосіб обійти протидію північних штатів аж до останніх днів свого президентства. Перед тим як піти з посади президента, він досяг успіху, переконавши Конгрес затвердити спільну резолюцію про входження Техасу до складу Сполучених Штатів – то була процедура із сумнівною конституційністю. Джеймз Полк, що став Тайлеровим наступником у Білому домі, так само палко прагнув приєднати Техас, і за кілька місяців Техас став американським штатом, цим самим фактично підштовхнувши до війни з Мексикою і розбрату всередині країни, задля усунення якого довелося розпочати громадянську війну.

Тайлер також активно сприяв поширенню інтересів американської держави в Тихому океані й по той його бік. Цю кампанію очолили місіонери, і невдовзі Гаваї перетворилися на американський протекторат. 1842 року, коли видавалося можливим, що Франція діятиме проти Гавайського королівства, Тайлер у своєму зверненні до Конгресу, охрещеному як «доктрина Тайлера», застеріг, що іноземні держави мають поважати суверенітет Гаваїв і що ці острови не відкриті для колонізації. Гаваї вважалися такими, що перебувають у сфері впливу Сполучених Штатів.

Головною метою Тайлерової політики в Азійсько-Тихоокеанському регіоні був Китай – потенційно величезний ринок для експорту американських товарів. Коли Тайлер успадкував посаду президента від Вільяма Генрі Геррісона, який помер незабаром після обрання, у Китаї лютувала Перша опіумна війна. 1842 року британці змусили китайців підписати Нанкінський договір, який відкрив кілька портів для торгівлі, передав контроль над Гонконгом (вельми важливим транзитним портом) Великій Британії та звільнив британських підданих від дії китайського законодавства. Так почалися «сто років приниження», як їх нарекли китайці.

Китайська влада була готова надати такі ж привілеї американцям та іншим іноземцям, проте деякі американці наполягали, що Сполучені Штати повинні укласти свій договір. Тайлера переконали в цьому, і він послав колишнього конгресмена Кейлеба Кушинга до Макао, щоб той провадив потрібні перемовини. Попри підозри китайців, угоду уклали в липні 1844 року. Вона виглядала як резюме договорів між Китаєм і Великою Британією та надавала обмаль того, чого ще не дозволяв Пекін, однак це був *американський* договір.

На сцену вийшов Джеймз Полк, який виявився ще агресивнішим експансіоністом: він заякував війною, провокував її і впродовж свого президентства приєднував величезні обшири землі. Полк керував процесом приєднання Техасу, що його розпочав Тайлер, погрожував війною Британії, якщо британці не схвалять його зухвалих претензій на територію Орегону (54°40' або війна!), й охоче розпочав війну з Мексикою, щоб

⁵ Тоді це була британська колонія.

підтримати надмірні претензії на зміну кордону в Техасі, а також почав захоплювати Каліфорнію й решту земель, які перетворилися на американський південний захід. Він був не проти приєднати ще більше мексиканської території й навіть намагався придбати Кубу.

У Новій Англії панував потужний осуд територіальної експансії, ймовірного поширення рабства на нові території. Полк, зберігаючи спокій, не поділяв остраху, що поширення рабства розвалить Сполучені Штати, і перехитрував своїх опонентів. Його вимоги щодо території Орегону заспокоїли частину мешканців північних штатів: ніхто не боявся поширення вирощування бавовни на цей регіон.

Полк удавав, що прагне мирної угоди з Мексикою, і водночас нарощував збройні сили для війни. Він послав військо до річки Ріо-Гранде – кордону, на який претендували Техасці та який містився далеко за річкою Нуесес, що слугувала історичною межею їхньої території. То була умисна провокація. Коли перемовини зазнали невдачі, а біля річки Ріо-Гранде пролунали постріли, Полкова пропозиція про оголошення війни дістала підтримку в Конгресі й серед американців. На півночі країни популярність війни зменшилася, коли з'явилися докази Полкової нещирості. Урешті-решт, Палата представників затвердила резолюцію, яка проголошувала війну непотрібною й звинувачувала Полка в тому, що, розпочавши війну, він діяв усупереч Конституції США. Та позаяк американські війська вже воювали, більшість американців уважала єдиним варіантом дій провадити війну аж до капітуляції Мексики.

Попри свою слабкість, мексиканці продовжували воювати й удавалися до партизанської війни, коли їх розбивали у прямих зіткненнях із більшим американським військом. Коли воно глибоко зайшло на територію Мексики, то деякі американці вимагали захопити всю Мексику. Головно завдяки расизму рух за завоювання всієї Мексики ослаб. Мексиканців через їхню расу й релігію вважали людьми другого сорту, і тому американці не хотіли долучати багатьох мексиканців до Сполучених Штатів. Мета полягала в тому, щоб захопити якомога більше землі з якомога меншою кількістю мексиканців. Урешті, у лютому 1848 року мирний договір уклав Ніколас Тріст, посадовець із Державного департаменту, який проігнорував те, що Полк його відкликав. Позаяк Полк здобув більшу частину того, чого бажав, і стикнувся з дедалі більшим осудом війни, він схвалив Договір Гваделупе-Ідальго.

Загроза державі, спричинена результатами агресії проти Мексики, оприявилася разом із появою в серпні 1846 року Застереження Вілмота. Девід Вілмот, конгресмен від штату Пеннсільванія, запропонував заборонити рабство на всій території, отриманій від Мексики. Хоча це застереження так ніколи й не стало законом, а лідери південних штатів сумнівалися, що рабство буде життєздатним на захід від Техасу, вони все ж чинили опір будь-якій забороні «особливого інституту»⁶. У північних штатах чимало з тих, хто підтримував Вілмотову ідею, чинили так не тому, що турбувалися про поневолені афроамериканців, а радше через нехіть жити поруч із ними. Хоч якими міркуваннями керувалися чоловіки і жінки, занепокоєні проблемою рабства, однак їхня позиція стала непримиренною. У наступні роки пошуки компромісу виявилися марними. Поза сумнівом, для аболіціоністів, цебто тих, хто під кутом моралі тлумачив рабство як абсолютне зло, компроміс був неможливим.

Іншу велику мету експансіоністів – територію Орегону, «54°40' або війна!» – мирно досягли під час війни з Мексикою. Британці не хотіли воювати, а Полк зав'яз у війні з Мексикою. Сторони домовилися про зручний поділ, й американці отримали все, чого прагнули: цілковитий контроль над річкою Коламбія й затокою П'юджет-Саунд. Так окреслилися головні обриси континентальної частини Сполучених Штатів. Тепер потрібно було знайти якийсь спосіб, щоби згуртувати країну.

Деякі радикальні експансіоністи продовжували шукати, як захопити частини Центральної Америки й Кубу. До них належали чоловіки, яких прозвали

⁶ Евфемізм на позначення рабства в південних штатах.

«флібустьєрами», – то були авантюристи, що нападали, зокрема, на Нікарагуа й Кубу. Жодне із цих уторгнень не увінчалось успіхом, жодне не дістало підтримки уряду Сполучених Штатів, який мав би докласти більше зусиль для стримування цих уторгнень.

Приєднання Каліфорнії (зокрема й відкриття покладів золота на цій новій території) також пробудило цікавість до маршруту крізь перешийок між Північною і Південною Америками, який дав би змогу людям зі східних штатів дістатися до Західного узбережжя країни. Занепокоєний махінаціями британців у Нікарагуа, Полк поглянув далі на південь, і угода з Новою Гранадою (нині це Колумбія) надала Сполученим Штатам у 1848 році протекторат над Панамою. Суперництво між Лондоном і Вашингтоном мирно вирішили в Договорі Клейтона–Булвера 1850 року, за яким обидві сторони погоджувалися, що вони не матимуть монопольного контролю над будь-яким збудованим каналом і що жоден канал не буде укріплено фортифікаційними спорудами. Цей договір хоча й не набув популярності серед завзятих американських націоналістів, однак діяв до 1890-х років, коли британці під тиском відмовилися від своїх вимог.

Подальші докази зростання могутності Сполучених Штатів з'явилися завдяки пригодам комодора Перрі у Східній Азії в 1850-х. Японія розташовувалася на шляху маршруту по дузі великого кола між новим Західним узбережжям Штатів і Китаєм. Японці негостинно поводитися з іноземними моряками, серед яких часто були американські китобої, які заходили у води Японії. Після незадовільних контактів із європейськими торговцями і єзуїтськими місіонерами в XVI–XVII століттях правителі Японії вирішили обмежити контакти із Заходом і контролювати їх, дозволивши лише голландцям утримувати невелику факторію⁷ в порту Нагасакі⁸. Американці стикнулися зі стриманістю Японії під час Наполеонівських воєн, коли голландці доручили американським торговельним кораблям здійснювати одну на рік дозволена подорож до Японії. Спроби військово-морського флоту Сполучених Штатів у 1840-х налагодити офіційні контакти Японія відкинула. Британці й росіяни теж намагалися хитрощами змусити Японію допустити їхні торговельні кораблі, проте японці поступилися лише Перрі.

1851 року президента США Мілларда Філлмора вмовили послати військово-морські сили, щоб переконати Японію у необхідності гуманно ставитися до моряків, які вижили після кораблетрощі, й у потенційній корисності торгівлі зі Сполученими Штатами. Вашингтон також хотів користуватися вугільними портами для своїх пароплавів, які тепер перетинали Тихий океан, рухаючись до Китаю. Успіх американців у відкритті Японії, мабуть, міг би збільшити міжнародний авторитет країни. Позаяк Перрі призначили командувати цією експедицією, він угледів нагоду поширити американський вплив на Східну Азію. Завдання, якими керувався Перрі, були більш експансіоністськими, ніж ті, що мав на думці Філлмор, і Перрі максимально скористався своїми дискреційними повноваженнями, коли шукав стратегічних форпостів для військово-морського флоту.

«Чорні кораблі» Перрі досягли Японії в липні 1853 року. Поводячись пихато, він доставив Філлморове клопотання японським правителям і залишив Японію, попередивши, що повернеться наступного року з більшими силами. Після інтенсивних внутрішніх

⁷ Ідеться про невеликий штучний острів Деджіма (120×75 метрів), що ним після португальців, яких японці вигнали, користувалися як факторією голландці в 1641–1854 роках. В епоху Едо це була єдина ділянка японської території, відкрита для західних людей, і голландці мали ексклюзивний доступ до японських товарів, адже лише китайські й голландські кораблі мали право прибувати до Японії, і тільки в порт Нагасакі.

⁸ Японські власні назви перекладено на підставі системи японсько-української транскрипції Олександра Коваленка (2012). Для китайських власних назв використано систему транскрипції китайських складів, затверджену 26 червня 2019 року Інститутом сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. В'єтнамські власні назви перекладено на підставі північно-в'єтнамських діалектів, які тамтешня влада нав'язує як стандарт в'єтнамської мови. Для перекладу іранських і афганських власних назв послуговувався системою персько-української транслітерації Ольги Максимів (2007). Для арабських власних назв використано систему арабсько-української транслітерації Олексія Хамрая (2012), але без діакритичних знаків.

дискусій японська влада вирішила умиритворити Перрі, задовольнивши деякі вимоги американців. Зокрема завдяки Канагавському договору 1854 року японці відкрили два своїх порти й погодилися на постійного американського консула. Сполучені Штати надбали небагато (за винятком слави для Перрі), проте поступки спричинили в Японії громадянську війну, яка тривала кілька років.

Ні Перрі, ні Пітер Паркер, лікар-місіонер у Китаї, який поділяв прагнення Перрі до значної присутності американців у Східній Азії, не дожили до такої миті. Торговельні й стратегічні інтереси Сполучених Штатів у цьому регіоні лишалися неважливими аж до останніх років XIX століття. Упродовж другої половини 1850-х років у політичному дискурсі Сполучених Штатів домінувала проблема рабства, яка врешті призвела до їхнього тимчасового розпаду.